

МІФ про ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА

Років з двадцять тому «Вітчизна» надрукувала добірку англійських афоризмів-дотепів, серед яких особливо впадав в око такий: «Всі звірі рівні, тільки деякі з них рівніші».

Так розпочалося — і одразу ж закінчилося — знайомство українського читача з творчістю англійського письменника Джорджа Орвелла, власне Еріка Артура Блера (1903—1950). А торкався цей «афоризм» історії вигаданої автором такої собі «ферми», де сердеги-тварини поривалися до рівності, проте на заваді їм стали авторитарні інтриги деяких їхніх-таки товаришів (сатиричний роман-притча Орвелла «Звіроферма», 1945).

Джордж Орвелл — один із численних міфів західного світу, постійний герой його публіцистики, «політології», літературної критики і взагалі тамтешніх масових комунікацій, де його ім'я, як і належить у міфологічній учті, ритуально згадується стільки-то разів на день. Упродовж десятиріч цей міф входив, зокрема, до найпоширенішого репертуару антикомуністичної пропаганди в її щонайлютіших редакціях. Скажімо, слова про «імперію зла», що їх пустив гуляти по тому світу один із його провідних політичних лідерів, — похідне почасти від «космічного» кінобойовика «Зоряні війни», взагалі-то розрахованого на американських третьокласників, а почасти — від фабули найбільш відомого орвеллівського роману «1984», написаного в 1949 році.

Книги Джорджа Орвелла, з одного боку, міцно вписані в інтелігентську і напівінтелігентську свідомість Заходу, а з другого — ніби «демонтовані» нею на безліч афоризмів, «крилатих висловів», «сигнальних» за своїм характером образів і т. п.

Міф — на те він і міф, щоб реально поступилося в ньому місцем уявному. Орвелл для масового читача постав у навичній ролі політичного памфлетиста, запеклого ворога соціалізму, автора спрямованих проти нього «антиутопій» (згадані «Звіроферма» і «1984»). Орвеллівська легенда почасти зацепила і нашого читача, і наше літературознавство. Лише найновіші дослідження (В. Чалікової, Е. Араб-огли та ін.) суттєво переміняли акценти у ставленні до цієї справді неймовірно суперечливої постаті, до створених письменником книг. Ще енергійніше демістифікують цю легенду західні автори останнього десятиріччя. Досить сказати, що, за їх переконанням, Орвелл до останньої хвилини свого життя залишався непримиреним полемістом капіталізму, зокрема англійського, шукаючи місце для свого ідеалу, близького до утопічного соціалізму, геть за геркулесовими стовпами наявного суспільного устрою.

Ключ до орвеллівської творчості — орвеллівська ж біографія. Майбутній письменник народився в Бенгалії, в аристократичній англо-індійській родині, навчався в аристократичному ж Ітоні (вельми привілейована англійська школа). І ще юнаком він рішуче порвав зі своїм середовищем, з можливістю колоніальної кар'єри. Наприкінці 30-х років він уже замислювався над питанням: «Який сенс долати фашизм заради зміцнення того, що аніскільки не краще, але набагато могутніше від його, — британського імперіалізму?» Сполучуючи гріхи цього імперіалізму, Орвелл намагався служити справедливості — дрібним поліційним чиновником у Бірмі. Затиш ввагалі живе у лондонських нічліжках, роками заробляє на прожиття в Парижі, миючи посуд у підвалах тамтешніх ресторанів. Він свідомо інверсує свою біографію у напрямі життєвого шляху свого улюбленця Джека Лондона і абсолютного авторитету тогочасних лівих інтелектуалів — Горького. Його назавжди охоплює глибоке, до відчаю, до комплексу соціальної неповноцінності, зумовленого аристократичним походженням, співчуття до простої людини, до трудящого, цього справді єдиного позитивного героя його прози — і зацькованих «тваринок» у «Звірофермі» і «пролів» (пролетарів) з «1984», які тільки й зберегли залишки людської гідності в нещасному суспільстві.

Ідеєю-фікс Орвелла стає можливість світу, де така людина зможе доскоchu попоїсти, насолоджуватися як працею, так і дозвіллям, спокійно починати і закінчувати свій день. Його — до клініки — нервову яву назавжди вразили голодні шахтарі доби депресії, дружина чи донька одного з них, брудна, в лахмітті, яка збирала недокурки на залізничному насипі. Людське приниження — не просто провідна, а й єдина тема його перших книг «Животиння в Парижі і Лондоні» (1933), «Дорога на Уайген-пір» (1937). Орвелл співпрацює з лівими видавництвами і редакціями, як кореспондент їде в Іспанію, охоплену громадянською війною, і невдовзі стає там бійцем республіканського війська. Франкістська куля пробила йому горло. Він не розмовляв майже рік і заговорив лише біля мікрофона — під час другої світової війни Орвелл веде антифашистські радіопередачі на Індію. У повоєнні роки він нещадно критикує лейбористів — з позицій лівоадикальної опозиції, «єретика серед лівих», за власним висловом. Як і раніше, живе у злиднях. Орвелл помер, по суті, від перевтоми і перенапруження, передруковуючи рукопис роману «1984» власноруч, у неймовірно короткий строк — за браком друкарки...

То як же трапилося, що цей роман зло-радо читували президенти-мільйонери, «акробати пера і шакали ротаційних машин», якщо пригадати вислів Ільфа і Петрова? Чому письменник-антифашист, аристократ, який свідомо перетворив себе на пролетаря, «соціаліст почуття», до кінця свого страдницького шляху шанувальник бідних і ненависник багатих, опинився — хай і посмертно — в тому таборі, де за життя і не ступала його понівечена недугами і ранами нога? Одразу зазначимо, що Орвелл ніколи нікого не зраджував, не виступав у ролі політичного ренегата, світоглядного перекинчика і т. д. і т. п. Він був жертвою суспільства, що в ньому жив, і такою ж жертвою стала його книга про Тисяча Дев'ятсот Вісімдесят Четвертий рік.

...Отож, 1984 рік, за Орвеллом. Світ, поділений поміж кількома наддержавами-імперіями, які ведуть нескінченні війни, в складних, вочевидь параноїдальних союзнницьких комбінаціях. В Англії-Океанії ось уже котре десятиріччя неподільно панує «Внутрішня партія», озброєна вченням англосоцу (англійський соціалізм). Це панування уособлює загадковий Великий Брат — лідер, який щедро продукує гасла на кшталт «Війна — це мир», «Рабство — це свобода» і т. п. Суспільне життя абсолютно контролюють установи на кшталт Міністерства правди, Міністерства любові (Мінлюбу), яке цілковито розпоряджається сексуальною сферою цього «життя» і влаштовує «двохвилинки гніву», парадоксально поєднаного з нападами любові до Великого Брата, і, нарешті, всемогутня, озброєна найдосконалішою технологією — Поліцією Думки. І от лабіринтами цієї надсистеми розгублено блукає її маленький гвинтик, Вінстон Сміт, який даремно намагається осмислити її моторошну структуру, її гнітючі механізми. Разом із своєю коханою Джулією він марно прагне знайти якусь безпечну нішу в цій структурі і закономірно потрапляє в пастку витонченої політичної провокації, а згодом і в «101 кімнату» Мінлюбу, звідки йде під кулю: «І ось тепер усе добре. Боротьбу закінчено. Він здобув перемогу над собою. Він любив Великого Брата».

«1984» традиційно порівнюють з «антиутопіями» Є. Зам'ятіна «Ми» (1922) і «Чудовий новий світ» Олдоса Хакслі (1932) і тим самим роблять перший крок до міфологізації, а то й фальсифікації орвеллівського роману. «Ми» і «Чудовий новий світ» — нещадна критика самого принципу розумно і справедливо влаштованого суспільного устрою. Мовляв, чим розумніше і справедливіше буде суспільство, тим незатишніше почуватиме в ньому себе людина з її ірраціональним нахилом до бунту, еросу, експренту, сваволі і т. д. (порівн. «Записки із підпілля» Достоевського). Зам'ятін і Хакслі не вірять у «земний рай», бо вони виразно надають перевагу тому людському началу, яке пов'язане, коли пригадати вислів середньовічних теологів, з «субстанцією пекла...»

Орвеллівська модель ідеальної людсь-

кої сутності скромніша, коректніша, набагато ближча до здорового глузду і, зрештою, демократичніша. Письменник мріяв про цілковито необхідний повноцінний суспільний контекст навколо такої ідеальної сутності. Грубо і водночас лірично кажучи про добрий світ добрих людей.

Але він був людиною свого часу. Він бачив жах світової війни, пандемії масового терору, масової зненависті, чув гучномовці, що розносили по світу отруйне сім'я цього терору і цієї зненависті. Як сумістити одвічну мрію про «тихий рай» і політичну реальність середини ХХ століття? Аджже, напевне, ніколи в історії потяг до такого раю не був таким сильним і одчайдушним, як у нашому столітті. Але ж ніколи не було і таких Великих Братів, як у цьому столітті, не було ніколи Освенцімів та Хіросімі...

Так на трагічному перехресті такого потягу і такої реальності і виник задум написати Книгу П'ятьми, яка заважає Світу. Енциклопедію Зла, яке затуляє Добро. Компендіум лже-Соціалізму, який відсторонює Соціалізм справжній. Репортаж із Пекла, звуковим фоном якого буде пісня із Раю.

У одного польського письменника, марксиста за своєю світоглядною орієнтацією, є довжелезний список умов того, що складає першооснову соціалізму: соціалізм — це відсутність некомпетентних і агресивних бюрократів, дефіциту і ще — десять-п'ятдесят-сто і т. д. умов. І закінчується цей справді вольтерівський етюд глибоко справедливими словами: «а тепер я скажу вам на вушко — соціалізм чудова річ».

Після розвінчання різного роду культів різних зловісних особистостей, після краху чи хоча б ерозії «режимів» Пол Пота, Хафизулли Аміна і т. д. і т. п. ми знаємо і без польської притчі, що таке соціалізм, чого він насправді вимагає. Соціалізм — «чудова річ», бо в основі своєї він передбачає усунення щонайменшого насильства над людською сутністю. Орвелл, далекий нащадок Томаса Мора, який першим на порозі Нового часу заговорив про досконале суспільство, спробував укласти 1984 умови можливості такого суспільства, за умови усунення 1984-х бар'єрів на шляху до нового...

Проте в часи «холодної війни» за цю книгу схопилися ті, кого щонайбільше зневажав Орвелл. Вони й поспішили використати його роман у своїх «міністерствах правди» і «поліціях думки».

І саме їм найбільше помстилася історія: починаючи з кінця 50-х рр. «1984» своїм критичним вістрям усе частіше й енергійніше обертається якраз проти пізньокapіталістичного світу. А в 1984 році західна публіцистика, повернувшись до роману Орвелла, майже одностайно визнала цей факт. Справді, в комп'ютерах тамтешніх таємних служб створено електронні «портрети» чи не більшості тамтешнього населення. Сьогодні в Англії не стільки дебатуються, скільки активно замовчується фактична змова контррозвідки проти лейбористського уряду на початку

70-х — з метою його дестабілізації. «Більдерберзький клуб» править «Євроамериканською» не згірш, аніж Великий Брат — «Океанією». Еротична сфера людського життя на Заході-84 «розпублікована» у формах, ще потворніших, аніж у орвеллівському «1984». Фельдмаршал Монтгомері напівжартома-напівсерйозно говорив, що емігрує зі своєю онукою до Москви, бо тільки там її не соромно буде вести повз газетно-журнальний кіоск.

Соціалістичне ж мистецтво в найкращих своїх зразках сміливо дивилося в самісіньку зіницю василіска світового зла — з тим, щоб заворожити, а затим і усунути його, як воно дивиться, скажімо, у грузинському фільмі «Покаяння».

Нещодавно російський радянський письменник Леонід Латинін надрукував роман «Гример і Муза», що в ньому постає суспільство типу орвеллівського (зрештою, радянський письменник, як виявилось, не читав «1984»). Свою книгу автор назвав

саме «книгою п'ятьми», свого роду художнім підручником предметів, які заважають світлу. Маємо надію, що історія працювала, працює і завжди працюватиме над створенням Книги Світла. І в процесі цього створення не зайве, задля світоглядної і суспільної профілактики, перегорнути роман «1984», який ми подаємо в уривках.

Наприкінці громадянської війни в нашій країні з'явилася книжка-утопія талановитого белетриста (одного із літературних вчителів Михайла Булгакова) і видатного вченого-економіста Олександра Чаєнова «Мандрівка мого брата Олексія...» — мандрівка у добрий і мирний... 1984 рік, який не знає ні горя, ні принижень. Хай ця обставина буде маленьким, але оптимістичним коментарем для майбутніх видавців «1984» (нещодавно в пресі з'явилося повідомлення, що цей роман вийде в перекладі російською мовою в одному із московських видавництв).
